

Miloslav Jůzl

Univerzita Jana Amose Komenského Praha

ORCID: 0000-0003-1929-6473

juzl.miloslav49@seznam.cz

KOMEŇSKI I STUDIA PENITENCJARNE

KOMENSKÝ A PENITENCIARISTIKA

COMENIUS AND PENITENTIARY STUDIES

ABSTRAKT

Artykuł dotyczy zastosowania w studiach penitencjarnych idei Jana Amosa Komeńskiego, które zawarł w swoim siedmioletnim traktacie pt. Ogólna rozprawa o naprawie ludzkich spraw, choć nie zajmował się bezpośrednio więzzeniami, to Ogólna rozprawa oferuje wiele obszarów kontaktu, które z powodzeniem można wykorzystać w penologii i studiach penitencjarnych.

Słowa kluczowe: Komeński, Ogólna rozprawa o naprawie ludzkich spraw, penologia, studia penitencjarne, loch.

ABSTRAKT

Příspěvek se zabývá aplikací myšlenek Jana Amose Komenského, jež vtělil do svého sedmidílného pojednání pod názvem Všeobecná porada o nápravě věcí lidských, do penitenciaristiky. Přestože se Komenský přímo vězeňstvím nezabýval,

Všeobecná porada nabízí hodně styčných ploch, jež lze s úspěchem využít v penologii a penitenciaristice.

Klíčová slova: Komenský, Všeobecná porada o nápravě věcí lidských, penologie, penitenciaristika, žalář.

ANNOAION

The article presents the application of Jan Amos Comenius's ideas, comprised in the seven-part treatise entitled „General Consultation of an Improvement of All Things Human“, into the penitentiary studies. Although Comenius did not deal directly with prisons, the „General Consultation...“ offers many areas of interaction that can be successfully used in penology and penitentiary.

Key words: Comenius, General meeting on the correction of human affairs, penology, penitentiary, dungeon.

Je tomu již tři sta padesát let, kdy **Jan Amos Komenský (1592–1670)** sepsal sedmidílné pojednání mimořádného a nadčasového významu, *De rerum humanarum emendatione consultatia consultatia catholica ...*. Tak jako předvídal mnohé v pedagogice, dotýkal se svými myšlenkami i speciální pedagogiky, sociální pedagogiky a jak uvidíme – i pedagogiky penitenciární, již položil filozofické základy ve své Všeobecné poradě o nápravě věcí lidských. Penitenciaristika je věda, zabývající se výkonem trestu a jeho účinky, naproti tomu penologie se zabývá všemi druhy trestu, kromě odnětí svobody i tresty alternativními. Zakladatelem české moderní penitenciaristiky je p. František Josef Řezáč (1819–1879).

„Přihlédněme nyní k tomu, co se podniklo, aby se v lidském pokolení zjednal pokoj a svornost, a to jakými způsoby a s jakým výsledkem. Prvním prostředkem bylo zřizování společností, kde se větší počet jedinců sdružuje jako údy v jedno tělo, jímž kvůli pořádku má pak vládnout hlava. Takovou společností byli původně příslušníci domácnosti

v jedné rodině, pak více rodin v jedné vesnici, pak více vesnic v jedné obci, posléze více obcí v jednom kraji nebo více krajů v jednom státě. Stupňovité uspořádání v tohoto druhu je podmínkou každého dobrého řádu ve všech věcech, ale přesto samo o sobě bez jiných svazků není dost silné, aby zabránilo výchytkám. Proto byly navrhovány tresty těm, kteří přestupují zákon, poněvadž bez nich nebylo by možno zkrotit svévoli lidí zlých a nemohla by existovat žádná lidská společnost v žádném národě. A přece ani tak nelze všechno zlo a násilí potlačit a tím méně odstranit, což dostatečně dosvědčují žaláře, pranýře, šibenice a podobné prostředky, určené k zvládnutí zločinců a zločinů, které sotva kdy odpočívají.“ (J. A. Komenský, Panegersie – Všeobecné probuzení)

„Je záhodno poučit se z oboru idejí, co je to náprava vůbec a jaké má podstatné složky; abychom tím jasněji prozřeli, co nutně vyžaduje všeobecná náprava. Náprava je uvedení dobré věci, propadající nákaze, v původní stav. Při ní se nezbytně setkávají tři složky: předmět nápravy, činitel nápravy, prostředek nápravy. Teprve ze setkání těchto složek vyplývá úkon nápravný a moudrost k němu potřebná. Uvažme, jakého druhu musí býti všechny tyto věci, aby se náprava dařila nutně.

Předmětem nápravy je dobrá věc, která se začala kazit a má být uvedena v původní stav. Vyžadují se tedy při ní tři podmínky, pro něž by si zaslouhovala nápravná péče:

1. Aby to bylo něco, co je samo v sobě dobré,
2. Ale utrpělo porušení,
3. Které je však jen počáteční, neboť:
  - Věc, která sama v sobě není dobrá, zasluhuje spíše zkázy než nápravy (např. budova na místě hnilobném, nezdravém).
  - Dobrá věc, která se začala kazit, zasluhuje nápravy, aby úplným porušením nezanikla, a tak neztratila všechnu cenu.
  - Co je méně porušeno, napravuje se snáze (např. budova, u níž se sesedá nějaká drobná část).

- Co je příliš porušeno, napravuje se nesnadno (např. budova celá na spadnutí).
- Co je naprosto zkažené, nedá se napravit. Má-li to však být obnoveno, je třeba postavit nové dílo. Příklad: zřícená budova; ztracený život – neboť proti smrti není léku, atd.

Nepodléhat porušení je lepší než být napravován.

Ale být napraven je lepší stav, než byl dříve, je lépe než nebyť porušen.

Jestliže se poruší věci, vzniklé hned od začátku neúplně nebo chabě, pak máme příležitost, aby se při nápravě vybudovaly plněji a pevněji.

Činitel nápravy je někdo, kdo má znalost, možnost i vůli k nápravě porušené věci. Na napraviteli se požaduje trojí věc:

- znát,
- moci,
- chtít.

Odstraň jen jedno z toho, náprava nepůjde.

Prostředek nápravný je něco, co má schopnost zjednat nápravu. (Neboť každý původce činnosti potřebuje nástroje, pomocí něhož by jednal. Odtud poučka: Neužije-li se žádného prostředku nápravného, nic se nenapraví). Mohoucnost nápravného prostředku se dělí ve tři složky, to tj. ve schopnost zastavit příčiny poruchy, porušené uvést zpět v náležitou formu, nápravu ustálit.“ (J. A. Komenský, Panorthosie [Všeobecná náprava])

Jan Amos Komenský (1592–1670), poslední biskup jednoty bratrské, humanistický filozof a pedagog světového významu, ne nadarmo nazývaný učitel národů (Morava, Čechy, Německo, Polsko, Anglie, Švédsko, Uhry, Holandsko) se ve svém nedokončeném díle Obecná porada o nápravě věcí lidských (De rerum humanarum emendatione consultatio catholica), Amsterdam (1662), obrací ke všem společenským

institucím od rodiny až po stát. Jeho cílem je účast všech na nápravě lidské společnosti. Jednotlivé svazky jsou uvedeny následujícími názvy:

- I. Všeobecné probuzení (Pangresia).
- II. Všeobecné osvícení (Panaugia).
- III. Všeobecná moudrost (Pansophia).
- IV. Všeobecná výchova (Pampaedia).
- V. Všeobecný jazyk (Panglottia).
- VI. Všeobecná náprava (Panorthosia).
- VII. Všeobecné povzbuzení (Pannuthesia).

Přestože se Jan Amos Komenský nezabývá přímo otázkami soudobého vězeňství – v popředí jeho zájmu byla vždy filozofie a didaktika, svými názory však zasahuje do penologie a penitenciariistiky nepřímou natolik významně, že je zapotřebí věnovat mu, jako knězi a učiteli, v tomto pojednání samostatnou kapitolu. Inspirací budiž upravená a aplikovaná úvaha Aleše Kýry v časopise *Historická penologie* III/2003 s názvem *Odkaz Jana Amose Komenského nejen českému školství* [s. 3–7].

Komenský, silně znepokojen soudobou situací, vyzývá se svým hluboce humánním a přitom kněžským přístupem lidstvo k nápravě nemocného světa (sociálně patologické pojetí). Již v prvním díle, **Všeobecném probuzení**, si klade následující otázku: „Proto byly navrhovány a ustanoveny tresty těm, kteří přestupují zákon, poněvadž bez nich by nebylo možno zkrotit svévoli lidí zlých a nemohla by existovat žádná lidská společnost v žádném národě. A přece ani tak nelze všechno zlo a násilí potlačit a tím méně odstranit, což dostatečně dosvědčují žaláře, pranýře, šibenice a podobné prostředky, určené k ovládnutí zločinců a zločinů, které sotva kdy odpočívají.“ [Komenský, in Všetečka: 1987, s. 54].

Kromě toho Komenský upozorňuje na nebezpečí zneužití justičních prostředků soudci, kteří mají tendenci násilím podrobovat druhé. Proto si klade otázku, zda je takové používání násilí důstojné člověka: „A jaké jsou to způsoby? Vesměs násilnické: biče, pouta, žaláře, provazy,

meče atd. Odpovídá to však rádu? Sluší se, aby se takto nakládalo s rozumným tvorem?“ [Komenský, in Všetečka: 1987, s. 42].

Pro penitenciární praxi z tohoto dílu vyplývá aktivace všech subjektů nápravy schopných čelit kriminalitě a její recidivě na úrovni předcházení trestné činnosti, nápravě pachatelů ve výkonu trestu odnětí svobody jakož i po propuštění z výkonu trestu. Ještě jeden závažný moment Komenský nabízí k zamyšlení – a to hledání nových cest trestání provinilců.

Všeobecné osvícenství je jediná cesta vedoucí k nápravě lidstva prostřednictvím všeobecné snahy o dosažení moudrosti. Zmoudření je prostředkem k polepšení jedinců i vzájemnému porozumění, bez něhož nelze uskutečnit nápravu celé společnosti.

Komenský naznačuje, že orientace všech subjektů nápravy lze vztahovat též na pachatele trestných činů s doporučením zkoumat příčiny, projevy a následky kriminality, čímž otevírá prostor pro vznik příštích věd (kriminologie apod.).

Všeobecná moudrost podle Komenského vychází z lidské přirozenosti, touhy po dobru, vhodných způsobů jednání a prostředků, jež umožňuje rozlišovat dobro a zlo, a tak dosáhnout dobra a vyhnout se zlu. Vedle lidského myšlení a dorozumívání je právě svobodná vůle člověka tou nejdůležitější vlastností, která jej odlišuje od ostatních živých tvorů, a proto je třeba věnovat zvýšenou pozornost rozvíjení volních vlastností. Vůle člověka je ovlivňována rozumovým poznáním, ale též jeho city a vědomím mravní odpovědnosti – svědomím. Rozvíjení citových vlastností musí směřovat k prožívání dobra, pravdy a krásy. Lze vyvodit závěr, že ke zmoudření vede získávání vědomostí jen se současným rozvíjením volních a citových vlastností, které se stávají i jedním ze základních principů zacházení s vězni. Své nezastupitelné místo má v tomto procesu i vězeňská duchovní služba a Vězeňská duchovenská péče.

Ze Všeobecné moudrosti lze aplikovat univerzalizaci působení všech subjektů nápravy se zaměřením na cílevědomou a systematickou přípravu vězňených pachatelů trestných činů k začlenění znovu do občanské společnosti – inspirující jsou náměty pro programy zacházení s odsouzenými, jejich příprava ve výstupním (ale i v nástupním oddělení) a další kontinuální, postpenitenciární péči – působení kurátorů, sociálních pracovníků a pohříchu i probační a mediační služby, ale opět také církve.

Všeobecná výchova je definována dostupností, rozsahem a hloubkou vzdělání s cílem zajistit co nejširší přípravu člověka na život ve společnosti, získáním potřebných znalostí, dovedností a osvojením mravních zásad. Spolehlivou zárukou účinnosti výchovně vzdělávacího procesu je dobrovolný přístup vychovávané osoby k výuce. Tuto dobrovolnost lze získat přesvědčením (motivací), že se naučí něčemu novému, a to cestou vlídného vyučování, pádnou argumentací, rozvíjením vlastního názoru, vlastní vůle a zkušenosti. Zájmu vychovávané osoby o vzdělávání lze dosáhnout tím, že jí nasloucháme, povzbuzujeme a za pozitivní výsledky odměňujeme pochvalou.

Jestliže ze Všeobecné moudrosti vyplývá Komenského návod, jak postupovat při resocializaci vězňů, pak ve Všeobecné výchově jde o konkrétní instrumentalizaci zacházení s vězňenými pachateli trestných činů prostřednictvím souboru výchovně vzdělávacích a terapeutických metod, forem a prostředků, obřezujících všechny složky výchovy vtělených do programů zacházení. Tento záměr sleduje doplnění a rozšíření vzdělání vězně a umožňuje mu tak snazší začlenění do civilní společnosti.

Všeobecný jazyk lze chápat jako ideální prostředek k překonání komunikačních bariér v důsledku jazykových odlišností, ale i jako návod ke sjednocení významů používaných slov v rámci jednoho jazyka. Nejdříve je třeba druhému porozumět a teprve pak jej lze vychovávat. Neúčinnost výchovného působení může pramenit právě z nedostatečně

srozumitelné komunikace, ale též i z interpretace. Tak lze rozdílně interpretovat kategorie, jako jsou pravda, právo, spravedlnost a svoboda, jejichž správné pochopení má velký význam v nápravě pachatelů trestných činů.

Komenský naznačuje, že adekvátní komunikace mezi subjekty nápravy – a z penitenciárního hlediska – pachateli trestných činů, je se zřetelem na vzájemné porozumění a pochopení procesu nápravy mimořádně důležitá. Jak pro celkový průběh resocializace (v kontaktu s vychovateli, dozorci i specialisty), tak pro spojení s vnějším světem rodiny a přátel.

Všeobecná náprava se týká uvedení veřejných záležitostí do žádoucího stavu prostřednictvím předchozích přístupů k otázkám nápravy lidské společnosti. Komenský při tom vychází ze základního postulátu, že člověk je v podstatě dobrý, jinak by náprava neměla smysl. Objektem nápravy může být jednotlivec, skupina, společenská instituce či dokonce společenský řád. Subjektem nápravy je ten, kdo disponuje znalostmi, možnostmi a má pevnou vůli napravit nežádoucí stav. Komenský zároveň podává návod, jakými postupy je třeba napravit celek. Náprava je podle něho cílevědomá a systematická činnost, jejíž úspěšnost je závislá na stupni narušení objektu nápravy, na úrovni odbornosti, kompetenci a motivaci subjektu nápravy a na použití prostředků nápravy.

Aby mohlo dojít k transformaci vězeňství, musí se změnit celý systém, pak můžeme přistoupit k nápravě jednotlivců. Znamená to i přijetí a dodržování mezinárodních norem, předpisů a závazků. Pak může skutečně probíhat efektivní resocializace, kvalitativně vyšší stupně zacházení s vězni a také integrace společnosti snižováním kriminality a recidivy pachatelů trestných činů v důsledku úspěšného procesu nápravy. Svě nezastupitelné místo zde opět naplňuje vězeňská duchovní služba a Vězeňská duchovenská péče.

Všeobecné povzbuzování je určeno všem, kteří jsou schopni se podílet na uskutečňování nápravy lidské společnosti na základě před-

chozího Komenského návodu. Povzbuzovat znamená podněcovat k odvaze, činnosti a vytrvalé práci ty, kteří mají potřebné znalosti k řešení problémů a rovněž ty, kteří ještě váhají. Nesnadnost a nejistý výsledek nápravné činnosti mohou vést ke ztrátě aktivity. Proto je třeba pěstovat zdravý pedagogický optimismus a k nápravě přistupovat jako lékař k léčbě. Povzbuzování výchovných pracovníků je motivujícím připomenutím povinností a poslání, uznání náročnosti práce a posilování sebe-důvěry, naděje na úspěch, naděje na propuštění z vězení.

Motivace subjektů nápravy ke korigování či zamezování jejich rezignace na nápravu pachatelů trestných činů je opakem povzbuzování vězňů k jejich návratu do civilního života. I oni jsou totiž často vystaveni pocitům zmarněného času a bezvýchodností svého pedagogického působení.

Z koncepce Obecné porady o nápravě věcí lidských lze vyvodit metodologické zásady, jež mohou napomoci k odstraňování kriminality a snižování recidivy pachatelů trestné činnosti. Především ale slouží všem specialistům ve vězeňství jako metodologický návod k zacházení s vězni. Rovněž penitenciární principy z tohoto díla vycházející podmiňují úspěšnost resocializačních procesů u jedinců ve výkonu trestu odnětí svobody.

I v tomto díle se Komenský řídí (v duchu svého náboženského přesvědčení) svým životním výchovným cílem: V přípravě k věčnému životu, jež má tři stupně:

Poznej sama sebe a svět kolem sebe; ovládni sebe; povznes se k Bohu. Z toho pak vyplývají tři základní oblasti výchovy: vzdělání ve vědách a v uměních, mravní výchova a výchova náboženská. Genialita filozofického, pedagogického i náboženského díla se zřetelně projevuje především v těch myšlenkách, které lze doceňovat a realizovat až v dnešní době a s úspěchem je aplikovat i v penologii a penitenciaristice jako jejich filozofických základů. Podle českého filozofa a pedagoga, Radima Palouše, je podstatou dnešní filozofie výchovy naučit jedince ori-

entovat se v chaosu současného světa a umět si najít v tomto labyrintu života cestu k vyšším hodnotám. A tak lze aplikovat do penitenciaristiky i myšlenky Jana Amose Komenského, který na hlubokých humánních základech spatřuje polepšení provinilce v tom, že mu rovněž bude ukázána pravá cesta na svobodě (vychovateli, specialisty a dalším vězeňským personálem) k normálnímu občanskému životu prostého páchání trestné činnosti. V tom spočívá i Komenského odkaz naší penitenciaristiky, vědě žalární.

LITERATURA

- Adamová, Karolína, 2006, *Světla a stíny středověkého práva*. Praha: Havlíček Brain Team.
- Anzenbacher, Arno, 2004, *Křesťanská sociální etika*. Brno: CDK.
- Bednář, František, 1934, *Církev a stát*. Praha: Melantrich.
- Bělina, Pavel a kol., 1993, *Dějiny zemí koruny české*. Praha: Paseka.
- Bušek, Vratislav, 1922, *Církev, stát a jinověrci v Codexu iuris canonici*, Praha.
- Bušek, Vratislav, 1930, *Poměr státu k církvím Bratislava*: Právník.
- Bušek, Vratislav, 1946, 1947, *Učebnice dějin práva církevního I., II.* Praha: Všehrd.
- Cipro, Miroslav, 2002, *Galerie světových pedagogů*. Encyklopedie prameny výchovy. Praha: Vlastní vydání.
- Cipro, Miroslav, 1984, *Průvodce dějinami výchovy*. Praha: Panorama.
- Čapková, Dagmar, 1987, *Myslitelsko vychovatelský odkaz J. A. Komenského*. Praha: SPN.
- Foucault, Michael, 2000, *Dohlížet a trestat*. Praha: Dauphine.
- Hála, Jaroslav, 2007, *Bolest a naděje vězení*. Praha: Triton.
- Hromádka, Josef Lukl, 1931, *Křesťanství v myšlení a v životě*. Praha.

- Jůva, Vladimír. & Jůva, Vladimír, 1997, *Stručné dějiny pedagogiky*. Brno: Paido.
- Jůzl, Miloslav, 2010, *Základy pedagogiky*. Brno: IMS Brno.
- Kaňa, 1994, *Křesťanská etika*. In: Učební texty I, str. 143 – 179). Brno: Institut vzdělávání Vězeňské služby České republiky.
- Kýr, 2003, *Historická penologie III/2003*, str. 3 – 7. Časopis Institutu vzdělávání - Kabinetu dokumentace a historie. Praha: Vězeňská služba České republiky.
- Mitáš, 2007, *Duchovenská služba v penitenciární prostředí*. Praha: Občanské sdružení Vězeňská duchovenská péče a Institut vzdělávání Vězeňské služby České republiky.
- Opatrný, Michal, 2007, *Diakonická teologie*. České Budějovice: Teologická fakulta, Jihočeská univerzita.
- Palouš, Radim, 1991, *K filosofii výchovy*. Praha: SPN.
- PEKAŘ, Josef, 1991, *Dějiny československé*. Praha: Akropolis.
- Říčan, Rudolf, Molnár, Amedeo, 2008, *Dvanáct století církevních dějin*. Praha: Kalich.
- Uhlík, Jan, 2006, *Historie věznění a vězeňství v Čechách*. Praha: IV VS Stráž pod Ralskem.
- Všetečka, Jiří, 1987, *Všenáprava obrazem*. Praha: Polygrafia.